

קלונימוס סיפר לו ממנהג אחד של זקני פרוכנצא ונרבונא²². בודאי ראה ר' שמואל החסיד את המנהג הזה בארצות הנזכרות בעת שהלך בגולה.

הספר החסיד

II. ספרים ועניינים שונים מר' שמואל החסיד

א. פירוש על התורה. פירוש ר"ש לא הגיעה אלינו, אבל הובאו ממנו הרבה מאמרים בפירושים על התורה כתבי יד הנובעים מספר גימטריאות של נכדו ר' אליעזר הדרשן (עי' הערה 11), ובפירוש תלמידו ר' שלמה הנקרא טעמים של חומש, קובץ פאריו 353, גם קובץ אוכספורד 1812¹ מביא דבר מיסוד רבינו שמואל משפירא. בקובץ הלבשרטם 345 (קהלת שלמה צד 63) סימן קכ"ג מובא דבר בשם ר' שמואל החסיד, ולא אדע אם הוא בפירוש התורה או בהלכה. גם בספרים נדפסים, וביחוד בפענח רזא, אמרי נועם, פשטים ופירושים מר' יעקב מווינא, מובאים כה וכה פירושים בשם ר"ש החסיד. פירושיו הם בדרך הדרש והרמז, והוא משתמש הרבה בנוטרי-

לראות את רבינו שמואל. פעם אחת היה רבינו שמואל גולה שבע שנים, וי"א תשע שנים, ובא למקום שרבינו יעקב דר בו. ושאל לבית הרב, והראוהו לביתו ונתארח אצלו. כל זמן שהיה שם לא דבר מדברי תורה, ושאל רבינו יעקב לרבינו שמואל מה שמך. והשיב לו: שמואל פרעצמינר. והיה קל אחד ופריץ בימיהם שהיה שמו כך, ולא הראה לו עוד פנים יפות. לאחרת (צ"ל למחרת) כשפירש ר' שמואל משם אמר תלמיד אחד מתלמידי רבינו יעקב: מ"ו (מורי ורבי) אתמול כששאלת לאורח שנתארח אצלך מה שמו השיב לך בטוב שמואל המתקן קלפים שקורין פרצמין, (Parchemin) שהוא נקד במו (צ"ל בקי במה) שכתוב בהם. ואני סובר שהוא ר"ש חסיד... אמר ר"י אני רוצה בעצמי לרכוב אחריו ולהתזויר עמי ואדע בבירור. אם תשקור לי אני מנדה אותך. השיב התלמיד ידוע לי שהוא ר"ש חסיד. ורכב ר"י וקצת מתלמידיו, וכשהגיעו את ר"ש אמר לו ר"י תחזור עמי לביתי ותמחול לי שלא כבדתך כראוי לך. ואל תכפור שאתה ר"ש החסיד. כי הוגד לי בבירור לכן תבוא עמי. ויפצור בו ר"י וילך החסיד עמו, והיה שם שתי שבועות אצלו. ומיד כשהגיד ר"י ההלכה לתלמידיו הלכו ר"י ור"ש לבדם בתדר אחד והיו שם ביחוד ועשו מה שעשו. ולאחר י"ד יום פירשו זה הזה (צ"ל מזה) (עי' בריל יאהרביכר ח"ט 26). — הרשב"ם לפסחים ק"ט ע"א כתב: "ומקומות יש בספרד שמייבשין חטים ישנים במחבת... מפי רבינו שמואל החסיד... לפי דעת דש"א וזעריהימער בלשון חסידים דף מ"ז ע"ב הכוונה לר"ש החסיד ב"ר קלונימוס שלנו. אך יותר נראה שכונת הרשב"ם לר' שמואל בר' שמחה מויטרי, הוא גיסו של הרשב"ם ואביו של ר"י הזקן. עיי' הרב ר' יצחק בר' שמואל החסיד במרדכי ב"מ סימן שכ"א. בשו"ת מהר"ם בר ברוך דפוס קרימונא סימן צ"א יש פסק ר"י בזה ומתחיל: "ואני יצחק בן החסיד רבי שמואל... בלשון זה נזכר ר"י הזקן גם בהגהות מימוניות מכירה פי"א ח' ועדות פי"ג, ח'. גם אפשר שהוא ר' שמואל חסיד מן ברבשט"א שרש"י לביצה ל"ג ע"ב שמע מפיו, עיי' ר"ש בלאך תולדות רש"י דף ט' ע"א.

²² זה לשון הראב"ן דף מ"א ע"ב: אמר לי ר' שמואל בר' קלונימוס כי זקני קציני נרבונא ופרוכנצא נוהגין איסור ללבוש עורות מכוסות בבגד צמר... וראיה שלהם...

קון וג'ימטריאות. אבל תוכם רצוף מוסר והתעוררות ליראת השם. אמרתי להביא פה כמה דוגמאות.^{אוצר החכמה}

בראשית א כו. זכר ונקבה ברא אותם, עשאו אנדרוגינוס, כך אמרו רבותינו (בראשית רבה פ"ח). זכר ונקבה בגימ' אנדרוגינוס. כך במטבע של זקני רבינו שמואל (לשון ר' אליעזר הדרשן בלקוטים מספר גימטריאות דף 384. מכאן נראה שהיה לעיני ר' אליעזר פירוש ר' שמואל כתוב. גם בקובץ אוכספורד שהזכרתי לעיל כתוב: "מיסוד רבינו שמואל משפירא").

שם כד יז. והר' שמואל חסיד משפירא הוכיח שהיתה (רבקה) בת י"ד מדתניא בספרי (סוף וזאת הברכה) ו' זוגות שנותיהן שוות, וקחשיב קהת ורבקה, וקהת חיה קל"ג כדכתיב (שמות ו יח), ואם היתה בת י"ד שכשנשאה אזי החשבון מכוון... (תוספות יבמות ס"א ע"ב. המאמר שש זוגות שנותיהן שוות יש גם בבראשית רבה סוף פרשה ק'. גם במדרש תדשא נאמר ששנות רבקה היו קל"ג, עי' מקדמוניות היהודים XXVII. ועי' סדר עולם רבא הוצאות ר"ב ראטנער צד 6 הערה ל"ח ואילך. עוד מובא ר"ש החסיד בתוספות סוטה י"ב ע"א).

שם מ"א לב. יעשה פרעה ויפקד פקידים, מה ראה יוסף ליתן עצה לפרעה? על זה ספר לנו מורנו ר' שמואל בר קלונימוס מעשה בעני אחד שהיה עליו עול גדול וטפול מרובה. בהגיעו לעת פסח לא היה לו כלום להוציא, ומרוב צרתו ודחקו כתב כל צרכו בקלף אחד והשליכו בשדה. והיה הגמון רוכב באותה שדה לטייל שם, וראה הכתב והלך ולקחו, והכיר שכתובת עברי היא. אמר פלטירנו שלו דעתך (צ"ל דע לך) כי לא חנם הגיע עדיך כתב זה, והלך ונתנו לאותו העני לבארו, ופירש לו הכל. ופירנס אותו אותו הגמון כל ימיו. כך אמר לו יוסף: את אשר האלהים עושה הגיד לפרעה לך, וכיון שנאמר (צ"ל שהגיע) לידך, דין הוא שתשתדל בדבר (ר' שלמה בטעמים של חומש).

שמות ל, כ. ירחצו מים, צו"ם, כלומר צומות ותשובה הם רחיצות הגוף והנשמה. אמרו בפסחים (י"ט ע"ב בשינוי) כל כיור שאין בו כדי לקדש ממנו ד' כהנים אינו כיור. לכך ד' רחיצות בכאן. זקני רבי שמואל (לקוטים מספר גימטריאות). ב. פירוש על המכילתא. כל הדברים אשר דבר ה' נעשה (שמות כה ג), מצאתי כך במכילתא ביסוד רבינו שמואל (זקן) זקני: נעש ה' חומשי תורה. דבר אחר נעשה אותיות הענש, אפילו ענשו לקבל עליהן. נעשה נעשה ונברך (צ"ל ונכריח) את ישראל המאמנים לשמוע (קובץ מינכן 15 דף 152א. במכילתא לא נמצא שום דרש על הפסוק הזה).

ג. פירוש על הספרא. ר"ש משאנץ בפירושו על הספרא דף י' ע"ב ודף נ"ג ע"ב מביא פירושים בשם ר"ש החסיד. ובדף ל"ד ע"א מביא את פירוש ר"ש ששמע ממורו ר' דוד ב"ר קלונימוס. ביחוד נזכרים פירושיו הרבה פעמים בפירוש לספרא קובץ

מינכן 59 שחיבר אחד מתלמידי ר"ש, ולפי דעתי הוא ר' ברוך ב"ר יצחק מרינגש-פורק, או ר' שמחה ב"ר שמואל משפירא (עי' מונאטסשריפט כרך ל"ט 457). בראש הפירוש כתוב: פירוש שעשה מורי הרב רבינו שמואל על ספר הנקרא ויקרא רבא (נחלף להכותב ספרא על ויקרא רבא יען כי הפירוש מתחיל במאמר אחד מויקרא רבא). הפירוש ארוך מאד ונכתב על קכ"א דפים ואינו מגיע רק עד ויקרא ו מא. ר"ש החסיד השווה הנאמר בספרא למאמרי חז"ל במכילתא ספרי ותוספתא ושני התלמודים, והשתדל לתקן את הנוסח ע"פ ספרים עתיקים. בדף 328: "אומר הרב כי זאת הגירסא נשנית ונכתבת בטעות" ... בדף 346א: "ואמר לנו רבינו שיחיה שראה בספר אחד "קדמוני שכתב בו" ... בדף 360א: "וכן מצא מורי בספר זקן שבא מארץ ישראל".

ד. פירוש למסכת תמיד. בפירוש לתמיד המיוחס להראב"ד בפ"א: "כמו שהביא גם בפירושו הרב רב שמואל החסיד". עוד שם: "כמו שהקשה בפתרונו החכם הרב שמואל החסיד ע"ה". מפרק ג' ואילך נראה שהמחבר היה תלמיד ר' שמואל החסיד, ולפי השערתו הוא ר' ברוך בר יצחק, עי' מונאטסשריפט כרך ל"ט 454. ה. תיקון ופירוש התפילות. ר' שמואל החסיד מסר את תיקון התפילות וסודותיהן לבנו ר' יהודה החסיד, והוא הביא אותם בשמו בפירושו על התפילות. פירוש רי"ח על התפילות לא הגיע אלינו, אבל הוא מובא הרבה בפירוש התפילות לר' אשר ב"ר יעקב הלוי מאיזנברוק הנמצא באוכספורד 1102 ובמינכן 423 (מקוטע וחסר). עי' אודותיו המזכיר ח"ד 65, עטרת צבי לכבוד גריץ 21, ומונאטסשריפט כרך ל"ד 232. לעיני היה הספר הזה בכ"י ר"ד קויפמאנן שקנה מר' יוסף בן שד"ל, והוא כתוב על רנ"ח דפי קלף. המחבר השתמש בטעמי סודי תפילות מרי"ח (דף כ' ע"א), ובדף פ"ז ע"א כתב, שהעתיק תפלת ר"ה מפירושי כתב ידו של רי"ח. רי"ח הביא הרבה דברים בשם אביו, והמחבר הביא דברים בשם ר' שמואל החסיד גם מפירוש ר' אלעזר בעל ה"רוקח" על התפילות.

דף כ"ה ע"ד: ע"א יוצר משרתים, הקב"ה יוצר המלאכים, שהם משרתים לפניו, ואשר משרתיו, כמו ואשרי, וזהו פירושו, לאחר שהזכיר המלאכים ספר שבחם. כך פירוש הר' אלעזר בן רבנו יב"ק משמו של רבינו שמואל חסיד ב"ר קלונימוס נאמר. ל"ב ע"ג: ומצאתי כתוב שר' מאיר שלח ציבור זצ"ל הוסיף אותו פסוק, גאלינו יי צבאות שמו קדוש ישראל, וטעמו לפי ואתנה את הלויים נתונים לאהרן ולבניו (במדבר ח יט), כי ה' פעמים כתיב בו ישראל וכתיב בו ולא יהיה בבני ישראל נגף בגשת בני ישראל אל הקודש, זהו אל הארון, וכנגדן צריך לומר לשלח צבור ה' פעמים ישראל בגשתו להתפלל ולבקש רחמים על ישראל, לכן הוסיף גואלינו, כדי להשלים ה' פעמים ישראל, מפי רבינו שמואל בר' קלונימוס, וע"כ תיקן ר' מאיר

ש"ץ לומר גואלנו י"י צבאות שמו, ופסוק הוא בישעיה (מז ד) ואין אומרים אותו בשאר מקומות.

מ"ב ע"ב: ורבינו שמואל החסיד זצ"ל פי' משרתיו שואלים זל"ז, נדרש באגדה: על כל דיבור ודיבור שיוצא מפי הקב"ה נברא מלאך (חגיגה י"ד ע"א), ולאותם מלאכים שואלים שאר משרתים ואומרים להם: אתם שיצאתם מיד מפיו של הקב"ה אמרו לנו איה מקום כבודו, שהרי נבראתם מדיבור פיו. והם משיבים ברוך כבוד י"י ממקומו, לומר שאינם יודעים את מקומו, אע"פ שיוצאים ונבראים מדיבורו.

באור זרוע ח"ב סימן תפ"א: ומה שנוהגין לומר אבינו מלכנו, מפני שבזו התפלה נענה ר' עקיבא כדאמר במסכת תענית (כ"ה ע"ב) ... והר' שמואל החסיד זצ"ל היה אומר "אבינו מלכנו חטאנו לפניך" עולה בגימ' "רבי עקיבא (צ"ל עקיבה) (הוא) יסדו" ... זה מובא בשם ר"ש החסיד גם בס' האסופות ע"י מאגאזין ח"י 85.

1. ספר חסידים. ספר היראה וספר התשובה שבראש ספר חסידים הוצאת מקיצי נרדמים.

על ספר חסידים דיברו באריכות ר"י רייפמאנן במחברתו ארבעה חרשים (ע"י גם הערותיו לספר חסידים באוצר טוב למאגאזין תרמ"ה). וביחוד הר"מ גידעמאנן בספרו על החינוך ח"א מצד 281 ואילך²³. אחר שנדפס על ידי חברת מקיצי נרדמים ספר חסידים על פי כתב יד פרמא נפלו הרבה מהשערות החוקרים הזוכרים. כעת נראה לעין כי בספר חסידים שהיה לנו עד כה (אכנהו ד"ק, היינו דפוס קראקא שאני משתמש בו) עלה ערב רב ונעשו בו הוספות רבות בזמנים שונים, וע"כ אין ללמוד ממנו על תכונת הספר העקרי. גם בספר חסידים שהו"ל חברת מקיצי נרדמים עם הערות ר"י וויסטינעצקי (אכנהו מק"נ, או אביאחו בלי שום כינוי), גם בו חלו ידי זרים, בכל זאת לו היתרון, כי הוא נסדר בזמן קדום, ואין בו הרבה הוספות שישנן בד"ק²⁴, גם נשארו בו רשמים שעל ידם נוכל לברר מעט מקורות הספר הזה.

²³ וע"י ספר לשון חסידים לרש"א ווערטהיימער הכולל הערות והגהות לספר חסידים ד"ק ומק"נ, ותולדות ר"י החסיד. רוב ההערות וההגהות נכונות, אבל בתולדות ר"י ח (דף מ' ואילך) לא יצא המחבר ידי חובת מבקר וחוקר. וע"י הרכבי חדשים גם ישנים (הערות לגריץ ח"ו Ne VII, צד 42).

²⁴ בספר חסידים ד"ק מובאים הרבה מאמרים מיד החזקה להרמב"ם, כמו שהעיר ע"ז ר"י רייפמאנן בארבעה חרשים (צד 7), ובספר חסידים מק"נ בלתי נמצאים המאמרים ההם. כן יש בד"ק סימן י"ב מאמר הנובע מספר בעלי הנפש להראב"ד (ר"י רייפמאנן שם צד 8) והסימן הזה נמצא במק"נ תתרי"ז בשינויים ואין בו ההוספה מספר בעלי הנפש. אבל הרבה מן ההוספות מספר מבחר הפנינים (ר"י רייפמאנן שם צד 8) יש גם בספר חסידים מק"נ, ע"י סימן קכ"א, תקכ"ב, תשל"ט. הש"ם, והערות וויסטינעצקי. אבל ההוספה ממבחר הפנינים שבד"ק סימן ט אין במק"נ תתקע"ח, וההוספה בד"ק פ"ד אין במק"נ תת"ר.

ספר חסידים לא יצא מיד מחבר אחד, אבל נקבצו ובאו לתוכו מעשי ידי מחברים שונים. המקורות העקריים שלו הם הקונטרסים שחיבר ר' שמואל החסיד והקונטרסים שחיבר בנו ר"י החסיד. על מעשי ידי החסידים האלה הוסיף הרבה ר' אלעזר בעל ה"רוקח".^{הדפסה ברזולוציה מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה} שלושת הרועים האלה הם המיסדים של ספר חסידים. הם היו המגלים והמפרסמים את סודות האשכנזים כמו שראינו בפרק א', והם גילו ופירסמו גם את דרכי החסידות של האשכנזים.

ז"ל המסדר ד"ק סימן ב': ואמר בעל זה הספר אשר חיבר דברי החסידות והענוה והיראה כל אחד במחברת... מזה מוכח שנכנסו לספר חסידים קונטרסים שונים שנתחברו על עניינים ידועים. את המחברות האלה אספו לספר חסידים מסדרים שונים, כל אחד בסדר אחר, והוסיפו עליהן מספרים שונים ומשלחם, וע"כ היו ברבות הימים מהדורות שונות מספר חסידים שנשארו קצתן בכתב יד (עי' צונץ צור גשיכטה אונד ליטראטור 126), ושתיים מהן הגיעו אלינו בדפוס. לעיני המסדרים של ספר חסידים שלפנינו כבר היו מהדורות משונות זו מזו. בספר חסידים מק"ג קודם סימן תשכ"א כתוב: זה מצאתי בספר אחר. ובד"ק כתב המסדר קודם סימן תתשל"ו: זה הועתק מספר חסידים אחר. בהיות שהמסדרים השתמשו במהדורות שונות ע"כ יבוא לפעמים בספר חסידים דבר אחד שתיים או שלוש פעמים, כמו שהעיר על זה בעל לשון חסידים במקומות שונים וביחוד בדף מ"ט ע"ב הערה 53. ולפעמים סותר סימן אחד את הנאמר בסימן אחר, עי' דרך משל סימן קס"ט (ד"ק תרע"ט) וסימן רנ"ה (ד"ק תש"א).

בספר חסידים מק"ג ניכרים הדברים שיצאו מיד ר' שמואל החסיד. בראש הספר כתוב: "שמואל", ואח"כ כתובות המלות "סוד יראי אלהים". אח"ז מתחיל סימן א': ליראי השם ולחושבי שמו אכתוב זה ספר זכרון לפניהם למען ילמדו ליראה את ה' ואת בניהם ילמדון. ולא שאני חכם מבני דורי... (עי' לעיל בפ"א). ואומר הנה יש יראי השם... וע"כ ערכתי ספר היראה למען יזהר הירא את דבר ה'... המסדר של ספר חסידים הכנים איפוא את המחברת על היראה בראש הספר. (בד"ק הובאו דברי המחברת הזאת בפנים הספר במקומות שונים). המחברת הזאת נתחברה כפי הנראה מאת ר' שמואל החסיד, ועל זה רומזות המלות הכתובות בראש הסימן הזה. היינו: שמואל, סוד יראי אלהים. כי הנה כבר כתב ר"י וויסטינעצקי בסוף הספר (צד 490) (לדף א' הערה א'): "שמואל, סוד יראי אלהים: לדעת החכם רי"ל מרגשת בלבוב, הכוונה שמספר שמואל עולה שצ"ז וכמו כן מספר סוד יראי אלהים שצ"ז. וכנראה שהמסדר היה שמו שמואל". ואני אוסיף שבוודאי המחבר הוא ר' שמואל החסיד, והוא כתב בראש מחברתו את המלות "סוד יראי אלהים", שמספרן עולה כמספר שמו. דומה לזה קרא ר' אלעזר בעל ה"רוקח" את שם ספרו "רקח" יען כי מספר רקח עולה כמספר אלעזר (עי' הקדמתו שם). ומלת שמואל הוסיף בוודאי איזה

סופר להעיר כי המלות "סוד יראי אלהים" מורות על שם שמואל. ואפשר גם שר' שמואל החסיד בעצמו כתב שם שמואל קודם מלות "סוד יראי אלהים". על כל פנים יוצא מן ההשערה הזאת שר' שמואל החסיד הוא שחיבר את ספר היראה שבראש ספר חסידים מק"נ. הרבה סימנים מהספר הזה מתחילים במלות "יראת ה'", עי' סימן ב', ג' ח', ט', י', יא'. בסימן י"ב (צד 12) נאמר: ואם חטאת שקול איזו תשובה שוה לה ככתוב בספר התשובה. ונראה שמחבר ספר היראה חיבר גם את ספר התשובה, וקרוב שהוא הוא הספר שיבוא תיכף אח"כ²⁵. ספר היראה נמשך עד סימן י"ג. מסימן י"ד עד סוף סימן ט"ו ידובר מעניינים שונים. מסימן ט"ז עד סוף סימן כ"ז ידובר מתשובה. בראש סימן י"ד כתוב: ספר חסידים ב', יען כי משם מתחילה מחברת אחרת, והיא השנית. — יש הוכחה ששתי המחברות האלה של ר' שמואל החסיד, על היראה ועל התשובה, היו כתובות בימי קדם בקובץ בפני עצמו. כי זה לשון בעל שלשלת הקבלה (דפוס ויניציאה דף נ"ד ע"א): ואני ראיתי חבור קטן האומר בראשו: "זה ספר החסידים אשר יסדו רבינו שמואל הנביא אביו של רבינו יהודה החסיד". בוודאי לא היה זה כל ספר חסידים, כי אין ספר זה חיבור קטן, אלא ודאי שהיו שם רק שתי המחברות על היראה והתשובה²⁶.

מסימן כ"ז מתחילים עניינים אחרים, שיצאו ממחברים אחרים וע"כ גם על ראש הסימן הזה כתוב: "זה ספר חסידים". יותר לא נמצא כתוב על שום סימן "ספר חסידים". ונראה שלעיני המסדר היו כתובים כל הסימנים מסימן כ"ז עד סוף הספר בקובץ אחד. רוב הסימנים האלה הם מר' יהודה חסיד²⁷, ומר' אלעזר בעל ה"רוקח"²⁸.

²⁵ סימן י"ד מדבר מפרופ האברים שנתחברו מזה הרבה ספרים, עי' רמ"ש קטאלוג הגדול סימן 4048, ועי' מה שכתב בזה רש"א ווערטהיימער בלשון חסידים ט' ע"ב. מן "למוד לך מאחת הרבה" עד "בוחן כליות" יש בד"ק סימן קמ"ב, ומובא משם בשינויים במדרש תלפיות אות א' (דפוס ווארשא 13). וחזן מזה מביא שם מכ"י עוד עניינים אחרים בנוגע לפרופ האברים בשם ר' יהודה חסיד. סימן ט"ו (עי' ד"ק סימן קס"ד) מדבר מכפרת העונות ע"י מקרים שונים.

²⁶ מחברת ר"ש החסיד על התשובה היתה בוודאי היסוד לחיבורי הרוקח על התשובה. בסוף שו"ת מהר"ם בר ברוך (דפוס פראג) נאמר: "הא לך תשובה לכל עון ולכל חטאת יסוד הרב ר' אליעזר בן רבינו יהודה כאשר קבל מרבינו יהודה חסיד, אב החכמה בן רבינו שמואל הקדוש החסיד הנביא בן רבינו קלונימוס משפירא הזקן בן רבינו יצחק ז"ל, והמה קבלו רב מרב גאון מגאון חכם מחכם הלכה למשה מסיני".

²⁷ מר"ח נובעים בוודאי הסימנים המתאימים עם צוואת רי"ח וספר הכבוד סימן רס"ו ורס"ח. הנאמר בסימן תתשצ"ה מובא באור זרוע ח"א סימן קי"ד בשם רי"ח, המעשה מן ההגמון במגנצא בסימן תתתרס"ב הובא בחידושי חומש לרי"ח שנדפסו באוצר טוב למאגאזין תרל"ט צד 45, ונמצא גם בפירוש על התורה שהיה תחת ידי שד"ל, עי' כרם חמד ז' 71. מספר הכבוד של רי"ח הובאו מאמרים רבים בשמו, עי' מק"נ קצ"ח (ד"ק קצ"ג) תנ"ך (שכ"א) תקי"ב (תתי"א) תתקל"ב (תקפ"ו) תתתרס"א (תס"א) תתתרס"ב (תס"א) תתשל"ג (תמ"ט). ורק בספר חסידים מק"נ מובא ספר הכבוד בסימן ק"ע, ת"ל, תצ"ה, תתשל"ה, תתתקל"ו.

וע"כ יש מיחסים את ספר חסידים לר' יהודה חסיד²⁹ ויש מיחסים אתו לר' אלעזר בעל ה"רוקח"³⁰. ספר חסידים היה כבר לעיני ר' אלעזר בעל ה"רוקח", כי הוא מביא אותו³¹. ויען שהוא הוסיף עליו הרבה דברים, ע"כ קראו קצת מחברים את הספר על שמו.

ז. ההושענא כהושעת אב המון. ההושענא הזאת נדפסה בסידורים ומחזורים שלנו ונאמרת בקהלותינו, ובכל זאת לא ידע איש שמחברה הוא ר' שמואל החסיד. בכלל לא מנה צונץ את ר"ש החסיד בין הפייטנים ושמו לא נזכר בספרו על הפייטנים. גם לא נודע הטעם מדוע נתוסף בסוף ההושענא כהושעת אלים, שהיא בלי כל ספק לר"א הקליר, חרוז אחר שהאותיות שבו מורות על שם "שמואל" (עי' עמודי העבודה צד 36). והנה בקובץ אוכספורד 1103 (שהיא מהדורה אחרת מפירוש התפילות מר' אשר ב"ר יעקב הלוי הנזכר לעיל סי' ה') כתוב: הפוך הדף ותמצא הושענא אחרת יסוד רבינו שמואל הגאון משפירא זצ"ל. ונהגו לאמרה ברינוס. יום אחד אומ' הושענא קלירית כהושעת אלים, ויום שני הושענא זאת. וכן נוהגין כל שבעה ימי החג. כי קשה להם לבטל לגמרי כהושעת קלירית. . . (קאטאלוג נייבאואר צד 313). אח"ז (הביא המפרש את ההושענא של ר"א הקליר המתחלת כהושעת אלים ושבסופה (אחר התי"ו) יש עוד החרוז: כהושעת 'שומרי' מצות 'וחוכי' ישועות 'אל' למושעות, והושיעה נא. וכתב ע"ז: חרוז זה אינו מיסוד הקליר, אך סיומה של כהושעתה אב המון שיסד

²⁸ מר"א רוקח נובע סימן ז' שבד"ק (במק"נ אינו), עי' שורש החסידות בראש ספר רוקח; סימן שס"א (ת"ג), עי' ספר רזיאל ח' ע"ב (דפוס אמשטרדם) ורוקח שורש זכיות ערום ביראה; סימן י"ד בד"ק (ושם מאמרים מיד החזקה, במק"נ ליתא) עי' רזיאל ט' ע"א; סימן י"ז (ד"ק) עי' רזיאל ח' ע"ב שורש התורה; סימן י"ח בד"ק (גם שם מאמרים מיד החזקה) עי' רזיאל ח' ע"ב. מר' אלעזר בעל ה"רוקח" נובעים בודאי הסימנים המדברים על האותיות הנעלמות, היינו סימן תקל"ח (בד"ק ליתא) תתתקצ"ג (בד"ק ליתא) גם סימן תתתרכ"א (ג"כ אינו בד"ק), כל זה נובע בודאי מר' אלעזר בעל ה"רוקח", כי הוא כתב הרבה סודות על האותיות הנעלמות, היינו האותיות שלא תבאנה באיזה פסוק שיש בו כל האותיות האחרות של הא"ב, והאותיות החסרות באיזה מזמור המיוסד על הא"ב, עי' רוקח סימן ר"ו וסדר הכפרות שלו בספר ארחות חיים לר"א הכהן דף ק"א. ר' אלעזר בעל ה"רוקח" חיבר בעניין הזה ספר שלם שנקרא ס' נעלם (קובץ אוכספורד 1566, עי' המזכיר חכ"א צד 112), ונמצא אצלי בכ"י. עוד יש בספר חסידים הרבה סימנים הלכותיים מלה במלה מספר חכמת הנפש לר' אלעזר בעל ה"רוקח", עי' בריל יאהרביכר ח"ה 198.

²⁹ לרי"ח מיוחס ספר חסידים כבר בספר האסופות, עי' מאגאזין ח"י 78.

³⁰ מהרי"ל בשו"ת סימן ג' מיחס את ספר חסידים לר' אלעזר בעל ה"רוקח" (המובא שם יש בספר חסידים מק"נ שע"ב). גם מהרש"ל בים של שלמה ב"ק פ"ו סימן כ"ו מיחס אותו לר' אלעזר בעל ה"רוקח", כמו שהעיר ר"י רייפמאן במחברתו ארבעה חרשים צד 14.

³¹ ספר חסידים מובא בפירוש ר' אלעזר בעל ה"רוקח" על התפילות, עי' צונץ, צור גשיכטה אונג ליטראטור 126, גם מובא בספר חכמת הנפש דף י"ז ע"ב שהוא כידוע לר"א רוקח. המובא שם ישנו בס"ח מק"נ סימן שכ"ט (דף רל"ז).

הגאון רבינו שמואל משפירא זצ"ל, ויש מקומות שאין נוהגים לומר אותה הושענה כי תופשים מנהג אבותיהם הקדומים לומר הושענה קלירית, ובשביל כבודו של הגאון נהגו בכל מלכות אשכנז לומר חרוז אחד כל שבעת ימי החג בסוף כהושעתה קלירית כדי שלא יבטל לגמרי פיוט של אותו הגאון. דומה לזה כתב ר' ליווא במנהגי ק"ק וירמייזא כ"י בית המדרש לרבנים בברסלא דף ק"ט ע"א וז"ל: ואומרים הושענות שיסד רבנו שמואל הגאון משפירא זצ"ל ונהגו לאמרה ברינוס. יום אחד אומרים הושענות שיסד הקליר כהושעת אלים בלוד, ויום שני אומרים כהושעת אב המון, וכן נוהגין כל ימי החג, כי קשה להם לבטל לגמרי הושענות דקליר. ויש מקומות שאין נוהגין לומר זה הושענות, כי תופשים מנהג אבותיהם הקדומים לומר הושענות של קליר. ובשביל כבודו של הגאון רבינו שמואל משפירא נהגו בכל מלכות אשכנז לומר [כהושעת שומרי מצות גם] הושיעה את עמך כל ימי החג אחר הושענות של הקליר כדי שלא לבטל לגמרי פיוט של הגאון הנזכר. — מכל זה יוצא, כי ההושענא כהושעתה אב המון נתחברה מר' שמואל החסיד, ושהפסוקים הושיעה את עמך וכו' שייכים אל ההושענא של ר"ש החסיד. ובוזה נבין הטעם מדוע יבוא בסוף ההושענא של הקליר החרוז כהושעת שומרי מצות, ונדע כי קהילות אשכנז הוסיפו את החרוז הזה והפסוקים הושיעה את עמך וכו' על ההושענא של ר"א הקליר לכבוד ר"ש החסיד. ובאמת החרוז הזה נמצא רק במנהג אשכנז, ובלתי נמצא בהושענא כהושעת אלים שבמחזור רומא, וגם במחזור ויטרי צד 449 איננו. ההושענא של ר"ש החסיד אינה במנהג רומא, אבל ישנה במחזור ויטרי שם בלא הפסוקים, ונתוספה במחזור ויטרי בזמן מאוחר, כמו שנתוספו שם תפילות מאוחרות אחרות ועניינים שונים. בסידור מנהג אשכנז על קלף אשר לי סדורה בראשונה ההושענא כהושעת אב המון... המסיימת כהושעתה שומרי מצוה, ואין הפסוקים הושיעה את עמך וכו'. אחר זה תבוא שם ההושענא כהושעת אלים בלוד, ואין בה החרוז כהושעת שומרי מצות. במנהגי ק"ק וירמייזא לר' יוזפא שמש, כ"י שלי, מצאתי בדף ס"ד ע"א: ואח"כ אומרים כהושעת אלים בלוד וכו' חזן וקהל. חזן אומר כהושעת שבות שבטי יעקב וכו' ואחר כן קהל ג"כ. ח"א אני והו הושיעה נא והקהל ג"כ, ואח"כ כהושעת שומרי מצות וחוכי וכו' ואח"כ הושיעה את עמך וכו', וכל יום ההושענות עושין כדבר הזה. רק ביום שני אומ' כהושעת אב במקום כהושעת אלים בלוד, וביום שלישי כהושעת אלים, וביום רביעי... ביום שאומרין כהושעת אב מקדימין לומר כהושעת שומרי מצות, ואח"כ כהושעת שבות שבטי יעקב אני והו הושיעה נא, הושיעה את עמך וכו' עד גמירא (לא אבין את זאת, כי החרוז כהושעת שבות שבטי יעקב הוא בהו"שענא הקלירית כהושעתא אלים). וכ"ה במנהגי ק"ק וירמייזא שבסוף סדר סליחות מנהג וירמייזא (עי' מאמרי על ספרי מנהגי וירמייזא בספר הזכרון לכבוד ר"ד קויפמאנן ז"ל צד 292).

ח. שיר היחוד. יש חילוקי דעות בנוגע למחבר של שיר היחוד. ר' ליפמן מיחס אותו בספר הנצחון שלו לר' שמואל החסיד. ז"ל בסימן קכ"ד: ועל עצמותו יסד החסיד רבינו שמואל בשיר היחוד וז"ל: אתה בכל, אין עליך, ואין תחתך (ליום שלישי). וכן הוא מיחס את שיר היחוד לר"ש החסיד בסימן של"ג, ע"י הפיוטים והפייטנים לר"ו הידנהיים ערך ר' יהודה ב"ר שמואל. וכן מצאתי בסידור מנהג אשכנז אשר לי, כתוב על קלף, קודם שיר היחוד: שיר היחוד שיסד רבנא שמואל אביו של הר"ר יהודה חסיד. אבל מחברים אחרים מיחסים את השיר הזה לבנו ר' יהודה החסיד. ועוד אחרים מיחסים לר"ח רק את שיר הכבוד היינו אנעים זמירות ליום השבת, ע"י דוקס ליטראטורבלאט דס אוריינטס ח"ז 483, צונץ ליטראטורגשיכטה 350, ואור החיים לר' חיים מיכל צד 457. עוד אחרת כתב ר' משה תקו בכתב תמים שלו, וז"ל: ויש חרוז שקורין שיר היחוד, ושמעתי שר' בצלאל עשאו מס' האמונות (והדעות לרס"ג) ולא כולו, כי מחרוז המתחיל שדי (ליום רביעי) הר' שמואל עשאו... (אוצר נחמד ח"ג 81)³². בקובץ די רוסי 166 ובקובץ אוכספורד 2343 מיוחס שיר היחוד לר' יצחק החסיד³³, הגר"א מווילנא אמר שחיברו איזה נכרי ששמו היה בזלזול (זקש באוצר נחמד ח"ג 81), ולדעת ש"ר מחברו הוא ר' ברכיה הנקדן (מכתב עתי הקדמון לגייגר ח"ב 374), ור' יהודה לוי מיחס את שיר היחוד להראב"ע (נחלת נפתלי ט"ו ע"ב)³⁴. ³⁵קרוב בעיני שהמחבר הוא ר' שמואל בר' קלונימוס חזן או חרזן מערפורט שחי בימי ר' אלעזר בעל ה"רוקח". ר' שמואל זה חיבר פיוטים, ע"י קובץ אוכספורד 1099 (נייבאואר 305) וקובץ 2712, ועיי"ש גם קובץ 1142. הוא נזכר בפירוש המחזור קובץ האמבורג 152, ע"י צונץ ריטוס 201, ובוודאי הוא הנזכר בקובץ אוכספורד 1205 כפי עדות צונץ שם. הוא³⁵ שאל מר' אלעזר בעל ה"רוקח" שאלה בנוגע למהות

³² גם ר"י רייפמאן כתב באוצר טוב למאגאזין שנת תרמ"ה, כי שיר היחוד, לא יצא ממחבר אחד והביא ראיה לזה ממה שאין הלשון שווה בכל השיר. — הרמ"א בהוספותיו לספר יוחסין דפוס קראקא כתב: „ר' יהודה החסיד תקן שיר היחוד ע"פ ס' האמונות שיסד ר' סעדיה גאון והם לקחו כל דעתם מספר בעל חובות הלכות אשר חבר הגאון רבינו בחי' הדיין, כן מצאתי כתוב משם רבי ליפמן בעל נצחון, וי"א שרבי שמואל בן (אבי ?) רבינו יהודה חסיד חברו עם גדול אחד נקרא ר' בצלאל. ורבי יהודה חבר שיר הכבוד. זה שאב הרמ"א משער הפירוש של ר' ליפמן על שיר היחוד, ע"י ליטראטורבלאט דס אוריינטס שם 501 הערה 15, ומספר כתב תמים, ע"י עמודי העבודה צד 243, [ועי' „שיר היחוד מחקר ספרותי-היסטורי“ ב„כתבים נבחרים“ לא. ברלינר ירושלים תש"ה עמ' 145—170].

³³ ר' יצחק חסיד נזכר בספר חסידים ד"ק סימן תל"ב, ועל פי קובץ אוכספורד 2343 חיבר ספר חיי עולם עם סוד התשובה. ע"י אודותיו באוצר הספרים לבן יעקב ערך חיי עולם.

³⁴ ע"י מה שכתב ר"ד סימוןאהן אודות שיר הכבוד (אנעים זמירות) במונאטסשריפט כרך ל"ז 463.

³⁵ אין השואל ר' שמואל החסיד כדעת רמ"ש במכתב עתי לגייגר ח"י 315, כי ר"ש החסיד קדם כשני דורות לר' אלעזר בעל ה"רוקח".

הנפש המתחילה בהחרוזים: עלי ערש יצועי בתנומה, פרודה מן גויה הנשמה... (חכמת הנפש דפוס לעמבערג דף י"ג ע"א). רבי שמואל החזן נזכר בקובץ אוכספורד 1208 בלשון: משם ר' שמואל חזן הנהרג על קדושת השם בארפורט... (שם היה גם ר"א בעל ה"רוקח" בזמן אחד, עי' מונאטסשריפט כרך ל"ט 475). ר"ש חזן נהרג שם בשנת תתקפ"א (זאלפעלד צד 12). הוא נזכר בספר גימטריאות לר"י חסיד שנת-חבר מתלמידיו, כ"י שלי, דף ה' ע"א בזה"ל: "ד"א למה לא ניסה נביאי אשרה לפי שסמוכין היו על שלחן איזבל, ולא רצתה לשלחם אצל אליהו, מפי ר' שמואל חזן". ואחר שר' שמואל חזן או חרוזן היה פייטן והתעסק בחקירה קרוב שהוא חיבר את שיר היחוד. ובהיות ששמו ושם אביו דומים לשם ר' שמואל החסיד ושם אביו, ע"כ נתחלף לר"ש החסיד. קרוב בעיני שמה שכתב ר' משה תקו, שמחרוזו שדי חיבר ר' שמואל, כוונתו לר"ש חרוזן³⁶.

שיר היחוד מובא בספר גמטריאות הנ"ל דף ט"ז ע"א: לכך עשה בחרוז מות ושינה אין לפניך, דאמ' שינה אחד מששים במיתה (ברכות נ"ז ע"ב). בשיר היחוד שלפנינו ביום ג': מות ומדוה אין לפניך, תנומה ושינה אין לעיניך. ושם דף ל"א ע"א: כל זמן וכל עת אתה מכינם, אתה ערכם ואתה משנם (גם זה בשיר היחוד ליום שלישי), זהו שפייט ר' יהודה הקסטלי כל הזמנים משתנים והודו לא ישתנה (ר"י הלוי באופן לשבת בין יוה"כ לסוכות. ר"י הלוי מובא גם בספר חסידים מק"נ סימן תקנ"א). — יש פירושים שונים על שיר היחוד: קובץ מינכן 346¹⁰, קובץ האמבורג 115¹, ופירוש ר' ליפמן הגדפס. פירוש אחר מיוחס בטעות לר' יהודה החסיד³⁷.

ט. ענינים שונים. בספר יחסי תנאים ואמוראים לר' יהודה ב"ר קלונימוס (עי' מונאטסשריפט כרך ל"ט 396) קובץ אוכספורד 2199 ח"א דף 310: גרסינן בתחלת אגדה דשמואל (ראש מדרש שמואל בשנוי, ועיי"ש הערת ר' שלמה בובער) ובתחלת מדרש תהלים (?) הנקרא שוחר טוב ובשלהי מס' ברכות ירושלמי, עת לעשות לה'... ר' יונה בשם ר' יוסי בן גירא כל פטטיא בישין ופטטיא דאורייתא טבין. כל ברכיא טבין וברכיא דאורייתא בישין. פירוש ר' שמואל דוד אמי ז"ל כי שיחה בטלה וכל

³⁶ ר' בצלאל הנזכר אצל ר"מ תקו בלתי נודע ממקום אחר. צונץ (ליטראטורגשיכטה 125) שיער שנתחלף לר"מ תקו ר' צהלל על ר' בצלאל. וכרמולי כתב ב Annalen של יוסט 1839 צד 237 שר' בצלאל הזה היה מפרובנצא, ואין לכל זה שום יסוד.

³⁷ ר' הירץ טריווש בפירושו על התפילות לברכו כתב: "וכרוב הוא היושב על הכסא... כדפי' זקני הרי"ת בפ"י שיר של יחוד, ועתה מיושב ספר העיון ראשו כתם פז, ר"ל זה כסא כבודו מחמת שהכסא בשפע' של מעלה עד שבא למדת הראש וכן כולם" עכ"ל. זהו גובע בודאי מאיזה ספר של ר' טוביה נגד ר"י החסיד (עי' מונאטסשריפט כרך ל"ט 450). מכאן רצה ר"ו היידנהיים (שם) להוכיח שרי"ת חיבר באמת פירוש לשיר היחוד. אך הגוסס בפירוש ר"ה טריווש משובש מאוד ואין להציל ממנו שום דבר ברור.

הדברים יגעים ורעים ברב דבריו לא יחדל פשע, אבל דברים שאדם מרבה לדבר בדבר תורה טובים. כל ברכיא פי' כל חרישות שאדם חורש כאן מעט וכאן מעט כדי שלא להכחיש את הקרקע טוב אבל חרישות התורה שפעם לומד יושב בטיל אותן חרישות רעו' אלא בתורתו יהגה יומם ולילה. ואחי הרב ר' מאיר פי' משמו כל חרישות טוב לקרקע כשחורש לאחר הקיצור והופך את התלמים ומניח כך עד זמן חרישת לזרע טובים הם לקרקע ומשביחי, אבל חרישת התורה, שלומד ומניח ואינו חוזר כל שעה עליה רע ומביא לידי שכחה. וכמדומה לי אני הסודר ששמעתי מפיו כל חרישות רעות (צ"ל טובות) כל שתיקות, כמו אמנם החרש תחרישו טובים הם דסמא דכולה משתוקי וברכיא מפנה לחרשה וחרישה לשתיקה אבל חרישת התורה השתיקה אפילו מהרהר ואינם מוצאים בפה רע הוא כדאיתא בפרק בכל מערבין דאמר שמואל לרב יהודה שינא פתח פומך קרי פתח פומך תני כי היכי דתוריד חיי ויתקיים תלמודך בידך, דכתיב כי חיים הם למוצאיהם בפה³⁸.

שם ח"ג דף ש"י ע"ב: ר' יצחק דבי ר' אמי... ותו גרסינן בהמפלת (נדה ל"א ע"ב) וא"ר יצחק דבי ר' אמי כיון שבא זכר בא ככר עמו, זכר זה כר, ויכרה להם כירה גדולה. והלך התיבות שדרשום רבותינו אחת לשתיים. אבנר אבי נר שהיה אביאל מדליק נר ולכך זכו למלכות. אבצן מבית לחם שהיה אבי צנונים קר וצונן שהיה יצרו קר ולא בא אל רות קודם קידושין. אברך אב בחכמה ורך בשנים. אברם אב לארם. אברהם אב המון גויים... כל זה העתקתי מכתבת גלילי ידי רבנא שמואל בן רבנא קלונימוס הזקן זקני אבי אב אמי זל"ע ומעט מזער משלי... גם בפירוש על הספרא מובא מזה. עי' מונאטסשריפט שם 452 בהערה.

י. העתק תשובה מר' יעבץ.

בימי הרשב"א נחלקו באשכנז שני רבנים בדבר אחד וביקש ר' ידידיה בן רבי ישראל³⁹ את הרשב"א להכריע ביניהם, ולתכלית זאת שלח אל הרשב"א את תשובו-

³⁸ במדרכי חולין סימן תשל"ה כתב: „עופות הגדולים באילן יש אומרים שאין טעונים שחיטה לפי שאין פריין ורביין והוי כעץ בעלמא. ואמר רבינו יהודה ששמע מאביו (בהגה"ה בדפוס ווילנא מוסיף: ר"י): שר"ת הצריכן שחיטה, וכן אמר לי רבינו יהודה הלכה למעשה לשחטן... מהר"ד אופנהיים במאמרו על העופות הנזכרים במונאטסשריפט 1869 צד 92 חשב שהכוונה פה לר' יהודה החסיד ולאביו ר' שמואל. ואינו כן, אבל הכוונה לר' יהודה ב"ר יצחק שיר ליאון מפאריס. כל העניין לקוח מתשובות מהר"ם בר ברוך דפוס לעמבערג סי' ק"ס. ושם נאמר: „עופות הגדלים באילן... ואומר מורי גור אריה ששמע מאביו ר' יצחק שר"ת הצריכם שחיטה ושלח לבני אנגלי-סירא שצריכין שחיטה, וכן א"ל מורי גור אריה הלכה למעשה... וידוע שר' יהודה מפאריס נקרא גור אריה, עי' גרוס Gallia Judaica 519. — בדבר העופות הגדלים באילן עי' מונאטס-שריפט שם, והליכות קדם צד 69.

³⁹ הוא ר' ידידיה מנירנברג ששאל שאלות מר"ם בר ברוך, עי' ווינר מונאטסשריפט 1863 צד 163 גם גרוס מונאטסשריפט 1878 צד 86.

תיהם. באחת מתשובות רבני אשכנז הובאה תשובה קדמונית שהשיב ר' יעקב ב"ר יצחק הלוי לר' אברהם בן רבינו מאיר הכהן בעניין דומה לעניין שנחלקו בו. על התשובה הזאת היה כתוב: זאת התשובה הועתקה מכתובת יד רבינו שמואל החסיד בן רבינו קלונימוס אביו של רבינו יהודה חסיד מרינשפורק (שו"ת הרשב"א המכונות תולדות אדם סימן ל'). התשובה ההיא הובאה בארחות חיים לר' אהרן הכהן מלונל ח"ב, ע"י אגרות שד"ל (צד 1237). השואל הוא ר' אברהם הכהן ממגנצא שהלך משם בשנת תתנ"ו לשפירא (ע"י מונאטסשריפט כרך מ"א 38), והמשיב הוא ר' יעקב מוירמייזא ב"ר יצחק הלוי רבו של רש"י, הוא ר' יעבץ הראשון⁴⁰.

⁴⁰ גם כארבעים שנה אחר ר' יעבץ זה חי חכם אחד ששמו היה ג"כ ר' יעקב ב"ר יצחק הלוי, וגם הוא נקרא ר' יעבץ. ר' יעבץ השני לא נודע היטב לחוקרינו, וע"כ החליפו אותו בר' יעבץ הראשון. אמרתי לבאר פה את עניינו ככל אשר תשיג ידי. אין ספק שר' יעקב הלוי שהשיב לר' אברהם הכהן הוא בן ר' יצחק הלוי רבו של רש"י, כי ר' אברהם הכהן היה בימי רש"י, ורש"י השיב לו (פרדס סי' רמ"ב). ר' יעקב הזה נזכר בפרדס קפ"ט ביחד עם שאר בני ר' יצחק הלוי. הוא חי בוירמייזא (ע"י ראב"ן דף ל"ט ע"א ודף ע"ב ע"ב). בפרדס, בראב"ן וברוקח לא יכונה בשם יעבץ, אבל יכונה כן מן בעל אור זרוע והמחברים שבאו אחריו, השוה רוקח סי' קי"ג (הוא מפרדס וחסר אצלינו) ואור זרוע ח"ב סי' ת"מ, ומרדכי תענית סי' תר"ל. את ר' יעקב הזה אכנה בשם ר' יעבץ הראשון. כפי הנראה נהרג על קידוש השם בשנת תתנ"ו, כי ברשימת ההרוגים בוירמייזא נמנו: "רבינו ר' יעקב הלוי. מרת חנה אלמנת רבינו יצחק הלוי. אלעזר וחנה בני רבינו ר' יעקב הלוי." (ע"י זאלפעלד מארטיירולוגיום צד 6). בנוגע לר' יעבץ השני — הנה במחזור כ"י ברסלוי יש קינה על גזירת תתנ"ו המתחילה אוי לי על שבירי, וחתום בה יעקב בר רבי יצחק הלוי (ע"י עמודי העבודה לר"א לאנדסהוטה צד 106). ר' יעקב הזה הוא בוודאי מאוחר, שהיה בחיים אחר גזירת תתנ"ו, ורחוק לומר, כדעת לאנדסהוטה שם, כי ר' יעקב חיבר את הקינה על הרוגי שפירא בח' אייר, והוא נהרג בוירמייזא בכ"ג אייר. הראב"ן כתב בדף קל"ט ע"ב: "וכבר היה מעשה בקולוניא... ואבי הנערה בא למגנצא וקבץ כל חכמי הקהילות למגנצא ויועדו שם בבית הכנסת... וכל חכמי הדור ר' יעקב הלוי מוירמייזא וישיבתו ור' יצחק הלוי משפירא (ריב"א הראשון ?) ובני ישיבתו היו רוצין... ומורי חמי רבינו אליקים וחביבי הלוי רבינו יעקב ואני אחריהם אמרנו... פה ידובר משני ר' יעקב הלוי. האחד היה ראש ישיבה בוירמייזא, והשני שהראב"ן קורא חביבי ושהתנגד לדעת ר' יעקב הלוי ראש ישיבת וירמייזא. שני ר' יעקב הלוי האלה גם יחד שונים מר' יעבץ הראשון. כי המעשה בקולוניא אירע בערך 1130—1120, אחר שהראב"ן היה אז כבר בא בימים, והתנגד לדעת ראשי הישיבות מוירמייזא ושפירא. רחוק מאד שר' יעקב הראשון האריך ימים עד הזמן ההוא, חוץ ממה שראינו כי הוא נהרג בגזירת תתנ"ו. ר' יעקב הלוי שהיה בשנת 1120—1130 ראש ישיבה בוירמייזא אינו איפוא בשום אופן בן ר' יצחק הלוי רבו של רש"י. אולי היה נכדו, היינו בן אחד מבני ר' יצחק הלוי. ר' יעקב השני שנזכר בדברי הראב"ן היה קרובו של הראב"ן (הוראת חביבי מדברי חז"ל היא "דודי") והיה בן ר' יצחק הלוי מאוחר. הראב"ן מזכיר אותו כמה פעמים ויכנהו בשם יעבץ, וכן יכנו אותו אחרים. אני אכנהו ר' יעבץ השני. הוא חיבר תוספות ופסקים, וגר כפי הנראה בשפירא. ז"ל הראב"ן דף י"ג ע"ג: "ומצאתי לי סעד בגלילי ידי הרב הלוי קרובי ר' יעקב וכן מצאתי: אני שמעתי מפי מורי על בשר יבש...".